

OSMANLILAR'DA SİYASAL BİR KURUM OLARAK ADÂLET DAİRESİ

Doç Dr. Ejder OKUMUŞ*

Özet/Abstract

Osmanlı siyaset felsefesi ve yönetim geleneğinde merkezi bir yere sahip olan adâlet, bir siyaset kurumu olarak Adâlet Dâiresi'nde ifadesini bulmuştur. Adâlet Dairesi, din-devlet-toplum ilişkilerini, toplumun çeşitli sınıf ve kesimleri arasındaki çevrimsel ilişkiler çerçevesinde işlevsel bir bakış açısıyla formüle etmektedir. Sosyal denge temelinde fonksiyonel bir bakış açısıyla toplum ve devleti ele alan Adâlet Dairesi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yazarları tarafından ciddi olarak işlenmiş ve Osmanlı Devleti'nin gevşeklik, bıkkınlık ve gerilemekten kurtuluşunun bu daireyi bihakkın uygulamaktan geçtiği ifade edilmiştir.

Bu makalede klasik dönemde Osmanlılarda siyasal bir kurum olarak Adâlet Dâiresi, dinsel ve toplumsal boyutlarıyla anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Adâlet Dairesi, siyaset, İbn Haldun, Kınalızâde Ali Efendi, Mustafa Naîma

THE CIRCLE OF JUSTICE AS A POLITICAL INSTITUTION IN THE OTTOMANS

The justice that has a central place in the Ottoman philosophy of politics and its government tradition has found its expression in the circle of justice as a political institution. The circle of justice formulates the relations between religion, society and state in the frame of circular relationships among various classes and sections of society. The circle of justice which approaches society and state on the basis of social balance from the functional point of view has been considered in a serious manner from the second half of 16th century by the Ottoman Writers, and told by them that the release of the Ottoman State from sloth, laxity, boredom and regression requires the carrying out of this circle properly.

In this article, the circle of justice as a political institution in the Classical Ottomans is tried to be understood in its religious and social dimensions.

Key Words: the Ottomans, the Circle of Justice, politics, Ibn Khaldun, Kinalizâde Ali Efendi, Mustafa Naîma

Giriş

Hız Muhammed öncesi zamanlarda tarım toplumlarında tarımdan elde edilen vergilerle desteklenen bürokratik imparatorlukların çalışma ahlâkını ve halkla ilişkilerini yansıtan *Adâlet Dâiresi*,¹ İslam toplumları bağlamında, toplumun huzur ve mutluluğu, devlet, şeriat, saltanat, ordu, mal, halk ve hükümdarın adaleti şeklinde birbirine bağlı sekiz başlıktan oluşmaktadır. Bu sekiz maddenin dört başlık halinde ele alındığı da görülmektedir. Bu durumda halk/çiftçiler, hazine, ordu ve kralın adâleti, Adâlet Dâiresi'nin unsurları olmaktadır; çiftçiler hazineye vergi öderler, hazine kralın

¹Bkz. Linda Darling, "Do Justice, Do Justice, for That is Paradise, Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Sayı: 22, Yıl: 2002, ss. 3-19; John R. Perry, "Justice for the Underprivileged: the Ombudsman Tradition of Iran", *Journal of Near Eastern Studies*, Sayı: 37/3, 1978, ss. 203-215

hükümlerini koruyup genişleten askerlerin maaşlarını karşılar ve kral, çiftçilere adalet dağıtır, onları zulümden korur.²

Müslümanlar, Adâlet Dâiresi'ni Kur'an ve Sünnet'teki adâlet anlayışına referansla zenginleştirmiş, İslam toplumlarına özgü siyasal bir kurum haline getirmiş ve Müslüman yöneticiler de siyasetlerinde bu kurumu azamî ölçüde işlevselleştirmeye çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde de *Adâlet Dairesi* (Dâire-i Adliye: The Circle of Justice) İslam'dan kaynağını alan önemli bir siyaset kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de Osmanlılarda Adâlet Dâiresi'nin yönetimde ve toplumun, özellikle başta Ulemâ ve düşünürler olmak üzere toplum önderlerinin yöneticileri denetlemesinde anahtar konumda olduğu görülmektedir. İşte biz bu makalede, Osmanlı siyaset felsefesi ve yönetim geleneğinde adâletin merkezî bir yere sahip olmasını ifade eden Adâlet Dâiresi'ni toplumsal boyutlarıyla ele almaya çalışmaktayız.

Osmanlılarda Adâlet ve Adâlet Dâiresi

Adâlet kavramı Osmanlı yönetici seçkinleri katında istikrarı ifade etmektedir.³ Osmanlı Ulemâ'sı ve düşünürleri Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması ve gerilemesi üzerinde kafa yorarken genelde devletlerin, özelde ise Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasının veya çöküşten uzak yaşamasının bağlı bulunduğu esasları Adâlet Dairesi (Adâlet Çemberi) dedikleri bir formülle izah etme yoluna gitmişlerdir.⁴ Adâlet Dairesi teorisinde adâlet, yönetimde merkezî bir yere sahiptir. Adâlet, *esasların esasıdır*.⁵

Şarklı siyaset bilginlerinin eserlerinde geniş yer kaplayan Adâlet Dairesi'ni⁶ Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572) şöyle ifade etmektedir:

1. Adldir mucib-i salâh-ı cihan (Adâlettir dünya düzen ve kurtuluşunu sağlayan)
2. Cihan bir bağıdır dîvarı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlet)
3. Devletin nâzımı şeriattır (Devletin nizamını kuran Allah kanunudur)
4. Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk (Allah kanunu ancak saltanat ile korunur).
5. Mülk zabt eylemez illa leşker (Saltanat -devlet-, ancak ordu ile zaptedilir)

² Douglas E. Strusand, "The Historical Muslim City: Lessons for the Discourse on Islam and Democracy", http://www.islam-democracy.org/4th_Annual_Conference-Struesand_paper.asp, 22 Mart 2005

*Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi

³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Ömer Laçiner, 2. bs., İletişim Yay., İstanbul 1996, ss. 28-29

⁴ Norman İtkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, Çev. İsmet Özel, 2. bs., Şûle Yay., İstanbul 1997, s. 132

⁵ Necmüddin İbrahim b. Ali et-Tarsusi, *Tuhfetu't-Turk Fimâ Yecibu en Yu'mel fi'l-Mülk*, Tah. Rıdvan es-Seyyid, Daru't-Talîa, Beyrut 1992, s. 74 (Rıdvan es-Seyyid'in dipnotu)

⁶ Harun Han Şirvani, *İslam'da Siyasî Düşünce ve İdâre*, Çev. Kemal Kuşçu, İrfan Yay., İstanbul 1965, s. 106

6. Leşkeri cem' idemez illa mal (Ordu, ancak mal ile ayakta kalır)
7. Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır)
8. Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl (Halkı idare altına ancak Cihan Padişahı'nın adâleti alır.)

Ali Efendi, İbn Haldun'un da Aristo'dan naklen verdiği⁷ bu sekiz maddeyi, *Devlet ve Aile Ahlakı* adlı eserinin sonuç kısmında, Aristo'nun İskender'e verdiği öğütte Adâlet Dairesi olarak zikrettiğini belirtmekte ve daire halinde göstermektedir.⁸

Görüldüğü gibi Adâlet Dairesi'nde, din-devlet-toplum ilişkileri, toplumun çeşitli sınıf ve kesimleri arasındaki çevrimsel ilişkiler çerçevesinde fonksiyonel bir bakış açısıyla ele alınmakta, formüle edilmektedir. Osmanlı Devleti yöneticilerinin en önemli vazifesi ülkede “adâlet”i icra etmektir. Osmanlı Devleti'nin temel görevi adalet üzere bir toplum düzeni temin etmektir.

Ali Efendi, Adâlet Dairesi'ni, başka bir yerde üç kısımda özetlemekte, adâletin korunması için toplumda üç şeyin gerekli olduğunu vurgulamaktadır: Bu üç şeyden birincisi *nâmus-u Rabbanî*, yani şer'-i İlahîdir. İkincisi *hâkim-i insanî*, yani otoriter devlet başkanı ve adâletli hakimdir. Üçüncüsü ise *dinâr-mizânî*, yani paradır. Üçüncüsü ikinci namusun, yani adâletli yöneticinin fermanında iken ikinci namusun, yani adâletli hakimnin hidayete ulaşabilmesi için birinci namusa uyması gerekir. Birinciye uymayan kâfir ve münafık; ikinciye itaatkar olmayan isyankar ve üçüncüye uymayan hain ve hırsızdır. Ali Efendi, Hadîd sûresinin 25. ayetini⁹ de bu görüşleri doğrultusunda tefsir etmekte ve ayette geçen “Kitâb” kelimesinin İlahî hükümlere işaret ettiğini; “Mizan” kavramının, dünyadaki alıp vermelerin bir adâlet ölçüsüyle yapılması gerektiğine işaret ettiğini, “Hadîd” kelimesinin ise adâleti tahakkuk ettirecek otoriter devlet başkanına göndermede bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰

Bu noktada Osmanlı bilgin ve düşünürlerinin, özellikle devletlerin yükselme ve çökmelerine ilişkin konularda çok etkilendikleri¹¹ İbn Haldun'un Adâlet Dairesi hakkındaki açıklamasını getirmek, işlevsel olabilir.

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, Tah. Derviş el-Cüveydî, 2. bs., el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1996, ss. 43-44

⁸ Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ty., ss. 282-283. Ayrıca bkz. N. Itzkowitz, *a.g.e.*, s. 132; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 115

⁹ “Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adâleti yerine getirip ayakta tutmaları için o peygamberlerle birlikte kitabı ve mîzanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki, onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Kuşkusuz Allah kuvvetlidir, azîzdür.” (57/Hadîd, 25)

¹⁰ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk, Ahlâk-ı Alâ'î*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, byy., ty., 138

¹¹ Bkz. J. Obert Voll, *İslam, Süreklilik ve Değişim*, c. 1, Çev. C. Aydın-C. Şişman-M. Demirhan, Yöneliş Yay., İstanbul 1991, ss. 59-60; Ümit Meriç Yazan, *Cevdet Paşa'nın Tarih ve Toplum Görüşü*, 3. bs., İnsan Yay., İstanbul 1992, ss. 20-21, 27-28; Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul 1980, ss. 34, 182; Süleyman Uludağ, “Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime”, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), c. 1, 2. bs., Dergah Yay., İstanbul 1988, ss. 116-117; Ahmet Arslan, *İbn-i Haldun*, 2. bs., Vadi Yay., Ankara 1997, s. 7

İbn Haldun, *Mukaddime*'sinde Mes'udî'den naklen Mûbezân'ın, Behram b. Behram'a Baykuş hikayesi çerçevesinde söylediklerini aktarmaktadır: “Ey hükümdar! Mülkün izzeti ancak şeriatle, Allah'a itaat ederek Allah için kıyamla ve Allah'ın emir ve nehyine uyarak tasarrufta bulunmakla; şeriatın ayakta kalışı ancak mülk ile; mülkün izzeti ancak ricâl (bağlı/tâbi insanlar ve ordu); ricâlin ayakta kalışı ancak mal ile; malı elde etmek ancak imaret ile; imareti sağlamak ancak adâlet ile mümkündür. Adâlet halk arasına konulmuş terazidir. Onu Allah koymuş ve hükümdarı da ona kayyım kılmıştır.”¹²

Bu hikayeden zulmün umran için tahrip edici olduğu ve umrandaki bozulmanın devlete fesat (bozulma) ve çökme biçiminde yansıyacağı hususlarını çıkartmak gerektiğini savunan İbn Haldun,¹³ aynı bağlamda Nuşirevan'ın sözüne de yer vermiştir: “Mülk ordu ile; ordu mal ile; mal vergiyle; vergi imaretle; imaret adâlet ile; adâlet devlet görevlilerinin ıslahıyla; devlet görevlilerinin ıslahı vezirlerin istikamet etmeleri, doğru yoldan ayrılmamalarıyla mümkün olur. Bütün bunların temeli de hükümdarın raiyyenin durumunu bizzat tedkik etmesi ve raiyyeyi tedib etmeye muktedir olmasıyla olur; ta k hükümdar raiyyeye malik olsun, memlûk olmasın.”¹⁴

Osmanlı tarihçi ve çöküş teorisyenlerinden Mustafa Naîma da Adâlet Dairesi üzerinde özellikle durmuş, Ali Efendi'nin sekiz madde halinde verdiği daireyi dört maddede ele alarak bu dört maddeyi rükun olarak kabul etmiş; devletin gevşemesini ve zayıflayıp-gerilemesini bu rükunların bozulmasına bağlamıştır. Ona göre; (1)mülk ve devlet asker ve rical iledir. (2)Rical mal ile varlık bulur. (3)Mal reayadan gelir. (4)Reaya ise adâlet ile muntazamı'l-hal olur. Bütün bir devleti sarıp kuşatan zaaf, daima bu dört rükun bozulmasından kaynaklana gelmiştir.¹⁵

İbn Haldun gibi organizmacı bir toplum ve devlet görüşüne sahip olan Naîma,¹⁶ aslında devletlerin çöküşünü, özetle takip ettikleri siyasetin içeriğine, yani adil olup olmamalarına bağlamaktadır. Ona göre her devletin bekasının şartı siyasettir. Bu ya hikmet-i ameliyeden bir kısım olan ilm-i siyaset-i müluk gibi *akli* olur ya da Kitabullah ve Sünnet-i Rasulullah'da varid olan ahkâm-ı ilahiyye gibi *şer'î* olur. *Şer'î siyaset akli siyasetten üstün olmakla* İslam Padişahları için düsturulameldir. Her basiretli padişah ve uyanık vezir onunla amel ederek iki cihan saadetine ermişlerdir. İslam hükümdarları, şer'î ahkama göre hareket ederler ve devletlerini şer'î nizama göre idare ederler. Bu, onların müslümanlıklarının gereğidir. Şeriat adalet demek olduğundan İslam yöneticilerinin Şeriaten yüz çevirmeleri, devletlerinin yok olmasına neden olur. Kafir devletlerin varlıklarını sürdürmelerinin temelinde ise onların akli siyasetlerine itibar etmeleri yatmaktadır. Dünya küfr ile yıkılmaz, zulüm ile yıkılır sözü bu husustan

¹² İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 43, 262-263

¹³ *A.e.*, s. 263

¹⁴ *A.e.* s. 43

¹⁵ Mustafa Naimâ, *Târih-i Nâimâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati'l-Ahbari'l-Hafikeyn)*, Matbaa-i Amire, 3.bs., c.1, İstanbul 1283, s. 40

¹⁶ Bkz. *A.e.*, c. 1, ss. 27-31 vd.

kaynaklanmaktadır. Şer'î kanunların ve aklın sınırlarından çıkan her vaz' u hareket kesinlikle zeval ve ihtilale yol açmıştır.¹⁷

Görüldüğü gibi Naîma İslamî yönetimler için de Müslüman olmayanların devletleri için de adaleti şart koşmaktadır. Devletlerin varlığını koruyabilmeleri ve çökmemeleri için, adil olmaları zorunludur. Ancak Naîma bu noktada müslümanların devletleriyle kafirlerin devletlerini ayırmaktadır. Ona göre müslüman yönetici seçkinler, adaleti yalnızca Şeriatle sağlayabilirler. Dolayısıyla onların devletlerinin devamı şeriate bağlılıklarına bağlıdır. Fakat müslüman olmayanların devletleri, aklî siyasetle idare olunur. Onların devletlerinin devamı ise zulme meyletmemeleri ile sağlanır. Şu halde Naîma devletlerin çöküşüne ilişkin teorisinde makro düzlemde devletlerin varlıklarının devamını adalete bağlarken, mikro planda ise müslüman idarecilerin devletlerinin ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin varlığının devamını Şeriate bağlamaktadır.¹⁸

Sosyal olayları bio-organik bakış açısıyla ele alan¹⁹ Naîma'ya göre 17. yüzyılda Osmanlı Devleti beşinci tavrı, yani yaşlılık dönemini yaşamaktadır. Bu tavrın alametleri her şeyiyle ortadadır.²⁰ Ancak Osmanlı Devleti çökmeyebilir ve ömrü uzatılabilir. Bunu sağlayacak olan ise adalete dönüşür.²¹ Buna vesile olacak olanlar da büyük adamlardır. Naîma'ya göre Osmanlı Devleti şer'î bir devlettir. İslam hükümdarları ilahi ahkama göre hareket ederler. Osmanlı Devleti için, on yedinci yüzyıl devşirmeler çağıdır. Devşirmeler, Osmanlı Devleti'ni idare eden Osmanlı sülalesinin asabiyetinin yerine geçmiş ve bu sülaleyi etkileri altına almışlardır. Bu ise devletin geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat Naîma'ya göre eski asabiyete dönmek devleti ölümden kurtarmak için gereksizdir. Şeriatı ve onun gereği olan adaleti gerçekleştirmek kafidir. Zulmü ortadan kaldırarak adaleti sağlayacak bir âkilin hüsn-i tedbiri devleti rahatlıkla çöküşten kurtarabilir.²²

Osmanlı yönetim geleneğinde, devletin, devlet adamları ve görevlilerinin Adâlet Dairesi'nin dışına çıkmaları zulüm olarak değerlendirilmiş; buna bağlı olarak yönetici seçkinlerin ve kamu görevlilerinin şer'î ve örfî hukuk normlarına aykırı eylem ve işlemlerde bulunarak, halkın hakkına tecavüz etmeleri, zalimlik olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda belirtilmelidir ki Osmanlı Devleti'nde haksızlığa uğrayan insanların haksızlığa uğramalarıyla ilgili olarak şikayette bulunma geleneği de oluşturulmuş, yani

¹⁷ A.e., c. 1, s. 33. Yorum için bkz. Z. Arslantürk, *a.g.e.*, ss. 66-67

¹⁸ Ejder Okumuş, "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", *Divan*, Sayı: 6, 1999/1, ss. 183-209

¹⁹ Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji -Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler-*, İFAV Yay., İstanbul 1999, s. 100

²⁰ M. Naimâ, *a.g.e.*, c. 6, s. 46

²¹ Z. Arslantürk, *Naîma'ya göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, Ayışığıkitapları, İstanbul 1997, s.

²² A.e., s. 98

zulüm şikayetleri kurumsallaştırılmış ve zulme uğrayanların şikayetlerini Divan'a yapmaları²³ sağlanmıştır.

Görüldüğü gibi M. Naîmâ, Osmanlı'da devletin ayakta kalışının temel şartı olarak adâleti görmektedir. Naîmâ'nın Adâlet Dâiresi'ne bakışını anlamak için yukarıda kısaca verilen söz konusu adâlet yaklaşımını ve bunu Osmanlı'ya uyarlama biçimini bilmek gerekmektedir.

Birbirine bağlı maddeler bütünü şeklinde formüle edilen Adâlet Dairesi'nde dikkati çeken önemli bir husus, din ve devletin, yönetilen (reaya) ile yönetici gruplar (sultan ve askeriye) arasında adâletin sağlanmasıyla varlıklarını sürdürebileceklerinin vurgulanması; sonuçta adâlet ile din arasında doğrudan bir bağ kurulmasıdır.

Toplum ve devleti sosyal denge temelinde fonksiyonel bir bakış açısıyla ele alan Adâlet Dairesi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı entellektüelleri tarafından yoğun olarak işlenmiştir. Adâlet Dairesi'yle ilgili fikir beyan edenler, Adâlet Dairesi teorisini toplumsal denge aracı olarak kabul etmiş, toplum ve yönetim yapısını işlevsel bir yaklaşımla irdelemeye çalışmış ve son tahlilde Osmanlı Devleti'nin gevşeklik, bıkkınlık ve gerilemek gibi olumsuz durumların içine düşmekten kurtuluşunun bu daireyi bihakkın uygulamaktan geçtiğini ifade etmişlerdir.²⁴ Bu noktada zikre değer bir husus şudur ki, Ulema ve düşünürler, Osmanlı Devleti'nin zayıflama gerileme zamanlarına girmesiyle birlikte bir öz-eleştiri yaparak devletin güçlü olduğu zamanlarda riayet ettiği adâlet ilkelerini artık gözetmediği, Adâlet Dairesi'nin çerçevesi dışına çıkmaya ve adâletten ayrılmaya başladığı için kötü bir sürece girdiğini ileri sürmüşlerdir. Böyle düşündükleri için de sıklıkla adâletin önemine işaret etmeyi yeğlemiş ve yöneticileri uyarmışlardır.²⁵

Sonuç

Bir siyaset kurumu olarak Adâlet Dairesi'nde din-devlet-toplum ilişkileri, toplumun çeşitli sınıf ve kesimleri arasındaki çevrimsel ilişkiler çerçevesinde işlevsel bir bakış açısıyla ele alınıp formüle edilmektedir.

Osmanlı Devleti, klasik dönemde Adâlet Dâiresi'ni kendine özgü siyasal bir kurum olarak oluşturup yaşatmış ve Osmanlı yöneticileri ile ilim adamları, devletin ayakta kalmasının veya çöküşten uzak yaşamasının bağlı bulunduğu esasları Adâlet Dairesi'nin ilkeleriyle izah etme yoluna gitmişlerdir. Son tahlilde adâleti ayakta tutan bir devletin ayakta duracağı, adâleti elden bırakan bir devletin ise yok olmaya mahkum olacağı düşüncesi, klasik dönem Osmanlı siyasetinin temel prensiplerinden biriydi. Osmanlı Devleti'nin buna ne kadar uyduğu hususu, burada bizim konumuzun sınırlarını aşmaktadır; fakat ne kadar uyarsa uysun, bu dâire, Osmanlı devlet-toplum ilişkileri

²³ Şükrü Karatepe, *Osmanlı Siyasi Kurumları (Klasik Dönem)*, s. 126

²⁴ Bkz. N. Itzkowitz, *a.g.e.*, s. 134

²⁵ Bkz. Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, ss. 187-190

geleneğinde belirleyici bir yere sahip olmuŐtur. Adâlet Dâiresi, devleti eleŐtirmede de kriter olmuŐ, Padişah ve diğer yöneticilerin zulüm yapmaları durumunda, Adâlet Dâiresi hatırlatılmıŐ, bu dâireye göre hareket edilmediği takdirde devletin çöküŐle yüzyüze geleceği vurgulanmıŐtır.